

УДК 911.2(438+437.6)=161.2))

ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕМКІВЩИНИ

Ігор Рожко , Ірина Койнова

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, 79000, м Львів, Україна,
e-mail: igor_rozhko@ukr.net, koynova_i@ukr.net*

Наведено фізико-географічну характеристику етнічної території проживання лемків – найвіддаленішої західної етнографічної групи українців, що здавна заселяла схили Східних Бескидів Карпат. Лемківщина простягається двома схилами Карпатських Бескидів між річками Боржава і Сян на сході та Попрад і Дунаєць на заході. Загальна площа – близько 9 тис. км², розташована у трьох країнах. Найбільшу площу Лемківщина займає в межах гірської частини Південно-Східної Польщі (48 %), меншу – у гірській частині Північно-Східної Словаччини (41 %), найменшу – у Закарпатській обл. України (11 %).

Більшість території Лемківщини розміщена в карпатському низькогір'ї Східних Бескидів. Лише окремі вершини мають висоту понад 1 000 м н. р. м. Найвища вершина – г. Тарниця (1 346 м н. р. м.) на хребті Букове Бердо.

Лемківщина розташована в помірному кліматичному поясі Європи, який формується під впливом західного перенесення атлантичних повітряних мас. Також на кліматичні характеристики впливають рельєф, висота над рівнем моря, експозиція схилів, напрям простягання гірських долин.

Територія Лемківщини лежить на Головному Європейському вододілі. Ріки, що беруть початок на північному макросхилі Низького Бескиду, є притоками Вісли (басейн Балтійського моря). Найбільша річка Лемківщини – р. Сян (довжина 444 км). Друга за розміром притока Вісли – р. Вислока (165 км). Гірські річки, що беруть початок на південних схилах Низького Бескиду, течуть у меридіональному напрямі на південь і належать до басейну Тиси, яка впадає в Дунай (басейн Чорного моря). Найбільшими серед них є річки Горанд (286 км), Попрад (169 км), Лаборець (129 км), Ондава (112 км). Для рік Лемківщини характерне змішане живлення з домінуванням снігового. Весняна повінь пов'язана зі сніготаненням. Межінь фіксують у зимовий період та під час посушливого періоду влітку. Паводки можуть виникати в будь-яку пору року внаслідок зливових дощів.

На Лемківщині переважають бурі гірсько-лісові ґрунти, сформовані на флішових породах під буковими, смерековими та ялицевими лісами. Ґрунти малопотужні (до 75 см), часто кам'яністі, мають підвищену кислотність, бідні на кальцій, магній, фосфор, залізо. На субальпійських луках сформувалися гірсько-лучні ґрунти. На вододілах і місцях поганого стоку простежено процеси нагромадження торфу й органічного матеріалу.

Географічне положення Лемківщини зумовлює вертикальну поясність рослинного покриву, що відрізняється від інших гірських масивів Карпат. Пояс широколистяних лісів, що піднімається до висоти 1 156 м н. р. м., представлений, головню, буковими лісами. Вище букових лісів розташований пояс полонинських субальпійських лук, що виникли під впливом тривалого пасовищного господарства.

На Лемківщині описано близько 1 000 видів судинних рослин, понад 600 видів мохів і лишайників, багато водоростей і грибів. Сучасною особливістю рослинного покриву Лемківщини є

природне відновлення лісів, яке відбулося після виселення етнічного населення з цих територій. Виявлено понад 200 видів хребетних тварин.

Ключові слова: Лемківщина, фізико-географічні умови, рельєф Східних Бескидів, гідрографія, рослинний покрив.

Збереження самотності малих етнографічних груп населення за сучасних світових глобалізаційних процесів перебуває під загрозою. Серед численних українських етносів особливо вразливими є лемки. Лемки – найвіддаленіша західна етнографічна група українців, що здавна заселяла схили Східних Бескидів. Етнічні території Лемківщини сьогодні входять до складу різних держав. У 40-ві роки ХХ ст. через етнічні чистки 2/3 лемків (близько 95 тис. осіб) із ПНР було переселено на територію УРСР, а решту (близько 30–40 тис. осіб) – на північно-західні землі Польщі. Нині значна частина лемків проживає в різних регіонах України. На історичній Лемківщині залишилися, здебільшого, лемки Словаччини та Закарпаття. Багато лемківських сіл на території Польщі тепер покинуті. Тому географічні дослідження лемківських етнічних територій є актуальними з позицій збереження національно-культурної спадщини та вивчення відновних природних процесів.

Наша мета – виконати фізико-географічний опис етнічної території лемків у її історичних межах.

Лемківщину досліджували переважно історики, етнографи чи мистецтвознавці. Грунтовні праці науковців у другій половині ХХ ст. належать І. Верхратському, В. Гнатюку, Ф. Колесі, С. Людкевичу та багатьом іншим. Серед сучасних авторів Лемківщину досліджували – І. Любчик (2008), Ю. Макар (2009), К. Чаплик (2010).

Коротку географічну характеристику Лемківщини навів Ф. Заставний у загальному описі історико-географічних областей та етнографічних районів України (1999, 2011) [2]. Однією з перших карт території Лемківщини є етнографічна карта Південно-Західної України (Галичини), складена 1939 р. В. Кубійовичем. Оpubліковано цю карту лише у 1981 р. (Вісбаден, Німеччина). Останніми десятиріччями з'явилося чимало тематичних карт різних авторів – Я. Цешлевіча (1990), П. Чучка (2005), Я. Чайковського [3, 4] та ін. Найдетальніша фізико-географічна карта “Лемківщина”, розроблена спільно Львівським товариством “Лемківщина” та Географічною комісією Наукового товариства імені Т. Шевченка за авторства І. Ровенчака й опублікована 2002 р. (див. рис. 1) [6]. Однак повного фізико-географічного опису території Лемківщини немає, тому пропонувані результати дослідження є новими, виконані на підставі опрацювання архівних та довідкових матеріалів, за допомогою різногалузевих карт. У ході їхнього опрацювання й узагальнення.

Фізико-географічне положення. Лемківщина – історико-етнічна територія України, розташована на обидвох схилах Карпатських Бескидів між річками Боржава і Сян на сході та Попрад і Дунаєць на заході (див. рис. 1). Загальна площа – близько 9 тис. км². Найбільшу площу Лемківщина займає в межах гірської частини Південно-Східної Польщі – близько 48 %; орієнтовно 41 % території є в гірській частині Північно-Східної Словаччини. Найменша площа української частини – близько 11 % у складі Закарпатської обл. на північний захід від р. Уж (у межах Великоберезнянського р-ну).

Рельєф. Карпати сформувалися в альпійську фазу (крейда–палеоген) горотворення й належать до молодих гір. Геологічні дослідження засвідчують, що до цього існували суттєві підняття в каледонську (силур) та герцинську (карбон) епохи горотворення. Наймолодшими є Вулканічні Карпати, які утворилися внаслідок неогенового вулканізму й обрамлюють флішові Карпати з боку Панонської низовини.

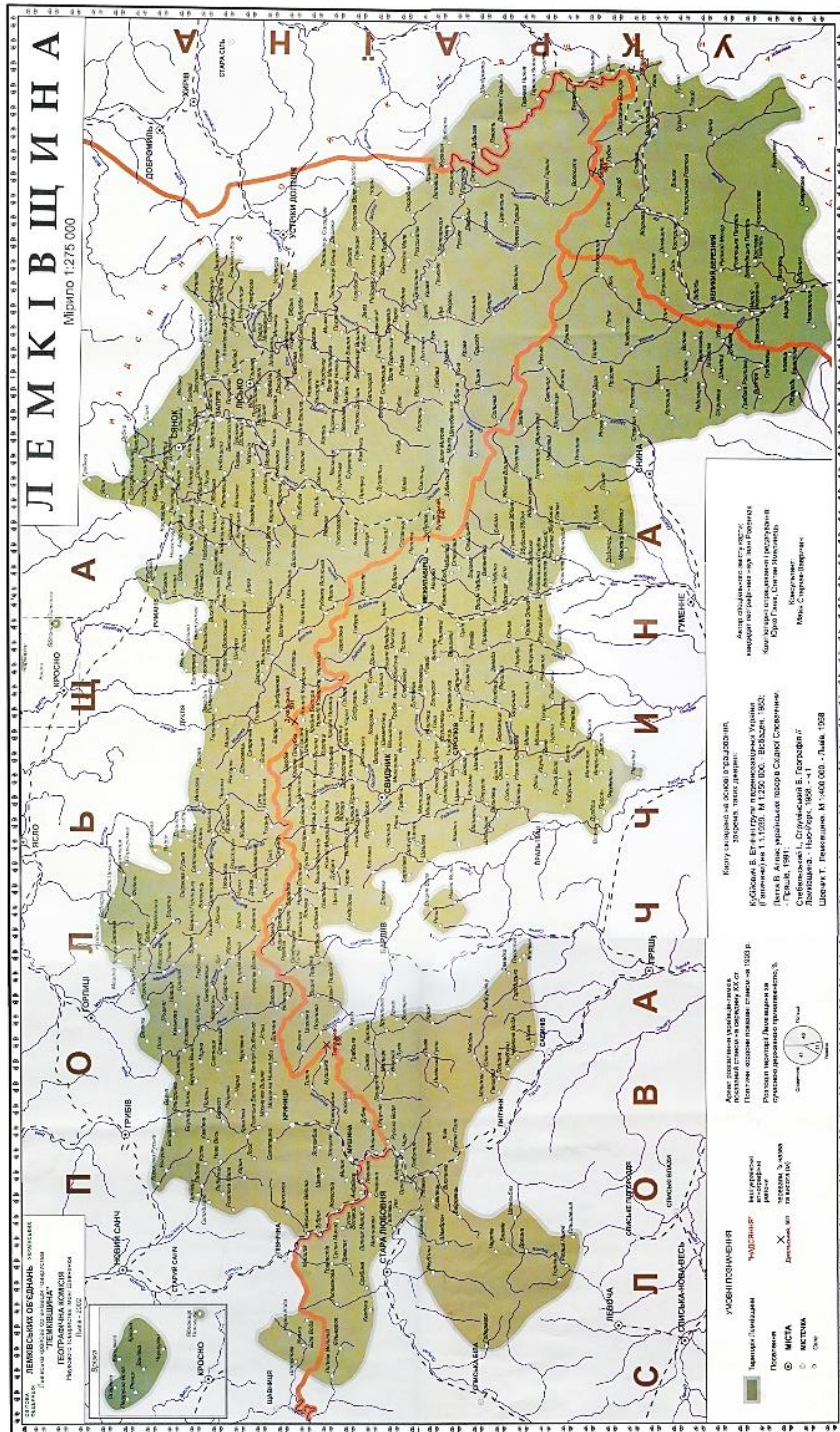

Рис. 1. Оглядова карта Лемківщини [6]
Fig. 1. Overview map of Lemkivshchyna [6]

Плейстоценове зледеніння не зачепило гірських масивів Лемківщини, проте материковий льодовик підійшов майже впритул до підніжжя Карпат. Це спричинило зміну напрямку водних потоків з північного на східний. Похолодання клімату активізувало низку гравітаційних процесів, таких як зсуви, соліфлюкція, крип, обвали й осипання. Подальше потепління відновило північний напрям стоку річок та посилило ерозійну діяльність.

Більшість території Лемківщини розташована в тій частині Карпат, яка має назву Низький Бескид, представлений двома лініями паралельних хребтів, які розділені долинами річок (рис. 2). Головно, це низькогір'я, лише декілька вершин мають висоту понад 1 000 м н. р. м.

Рис. 2. Українсько-польський кордон на Лемківщині (фото І. Койнової)
Fig. 2. Ukrainian-Polish border in Lemkivschyna (photo made by I. Koinova)

Північні хребти Низького Бескиду простягаються на схід від р. Біла. Кожен хребет має власну назву, один або кілька високих верхів.

Між річками Біла та Ропи простягається на південь масив паралельних хребтів, які з'єднуються з південним ланцюгом гір на словацькому кордоні, замикаючи центральну смугу долин і горбів Низького Бескиду із заходу. Цей масив має назву найвищої вершини Лацкова (997 м н. р. м.).

На схід від Ропи до долини р. Вислока є кілька хребтів: Маластівська Магура (812 м н. р. м.) і Ватківська Магура (847 м н. р. м.). Між річками Вислік та Вислока простягаються Дуклянські гори. Найвищі вершини – Цергова (716 м н. р. м.) і Студений Верх (706 м н. р. м.). Між долинами Вислоки й Ослави розташований хребет Буковиця, що простягається на 20 км. Найвищі вершини – Токарня (777 м н. р. м.) та Скибці (778 м н. р. м.).

На схід за цим пасмом починається Середній Бескид, що є серією паралельних низькогірних хребтів, які простягаються з північного заходу на південний схід. Найбільші серед них – Сулила (найвища вершина – 759 м н. р. м.), Остре (803), Отрит (Троганець, 938 м), Червоний верх (Мархітила, 826 м), Сянський (885 м н. р. м.).

Південний ланцюг Низького Бескиду є вододілом, яким проходить польсько-словацький кордон. Він тягнеться без особливих розривів від Тилицького перевалу (683 м н. р. м.) на заході до Лупківського (640 м н. р. м.) на сході. На заході високий Лацківський хребет відділяє басейни річок Біла та Топля. Один з його відрогів піднімається до найвищої точки – Яворини Конечної (881 м н. р. м.), а потім опускається до перевалу Конечного (556 м н. р. м.). Далі на схід до Бескидського перевалу простягається низький легкопрохідний хребет з невеликими перепадами висот. Найвищі вершини – Пилипинський верх (710 м н. р. м.) та Скальне (759 м н. р. м.). Найнижчий – перевал Дуклянський (503 м н. р. м.).

На схід від Бескидського перевалу йде Камінний хребет протяжністю 14 км з найвищими вершинами Камінь (863 м н. р. м.), Пасіка (849 м н. р. м.). Низький Бескид закінчується на північ від Лупківського перевалу (640 м н. р. м.) Терпяковою горою (745 м н. р. м.).

Далі на схід від річки Ослава з північного заходу на південний схід простягається на понад 150 км Полонинський Бескид. Переважні висоти – 800–1100 м, найвищі вершини – понад 1300 м. Складається з низки середньогірних хребтів: Діл з найвищою вершиною Велика Равка (1307 м н. р. м.), Букове Бердо – г. Тарниця (1346 м н. р. м.) (рис. 3).

Рис. 3. Околиці г. Тарниця (фото І. Койнової)
Fig. 3. The environs of Tarnytsya Mount (photo made by I. Koinova)

Полонинські хребти на території Лемківщини на крайньому південному сході доходять до хребтів Лаутинська Голиця (1 374 м), Гостра (1 405 м) та найвищої вершини Полонини Рівної (Руни) 1 482 м н. р. м.

На захід від Низького Бескиду розташовані два низькогірні хребти, які утворюють Західний Бескид. На схід від р. Попрад тягнеться хребет Яворини Криницької (1 113 м). З західного боку Попраду розташований масивний хребет з найвищою вершиною Радієва (1 261 м).

На крайньому заході Лемківщини розташований середногірний масив Малих Пенін, що складений вапняком юрського періоду і належить до Західних Карпат. Переважають висоти 800–1000 м н. р. м. Найвища гора – Високі Скалки, 1 049 м н. р. м.

Північні схили Бескиду поступово переходять у Сяноцьку та Горлицько-Сяноцьку улоговини. Сяноцьку улоговину утворюють долини р. Сян та його приток – Солинки, Гочівки, Ослави. На захід від Сяноцької тягнеться вигнута у формі півмісяця Горлицько-Сяноцька улоговина, в основі якої є широкі долини Вислоку, Вислоки та Ропи. Проте Лемківщина охоплює лише її південну окраїну.

Південний схил Низького Бескиду переходить в Ондавську Верховину (300–600 м).

Від головного ланцюга Низького Бескиду на південний схід і південь тягнеться декілька низькогірних хребтів (500–600 м).

На південь від Полонинського Бескиду є низка невеликих гірських масивів, розділених чотирма потоками – Виравою, Удавою, Пчолинкою, Цірохою – і об'єднані назвою Чернин. Далі на південь розміщений вулканічний масив Вигорлат, проте Лемківщина охоплює лише західні та північно-західні окраїни цього масиву.

За р. Попрад на південь і південний схід піднімаються Левоцькі гори. А на південь від них є Горнадська улоговина. З її західного боку простягається висока Попрадська улоговина, у центрі якої міститься високий непротяжний масив Чорна Гора (1 289 м).

На північний схід від Левоцьких гір з північного боку від р. Ториса простягаються Чергівські гори. Найвищі вершини – Мінчоль (1 157 м) та Велика Яворина (1 099 м).

Клімат. Лемківщина розташована в помірному кліматичному поясі Європи. Клімат формується під впливом західного перенесення атлантичних повітряних мас, що пов'язано з загальною циркуляцією атмосфери. Суттєвий вплив влітку має Північноатлантичний баричний максимум (Азорський), узимку – Ісландський мінімум. Окрім того, на кліматичні характеристики впливає низка чинників: рельєф, висота над рівнем моря, експозиція схилів, напрям простягання гірських долин. Зі збільшенням абсолютної висоти температура повітря знижується. Вертикальний температурний градієнт змінюється залежно від сезону і в середньому становить 0,6 °C/100 м.

Найтепліший місяць – липень, найхолодніший – січень.

На Лемківщині виділяють три кліматичні зони: північне передгір'я, гірські хребти та високі улоговини, південні схили і долини.

Клімат північного передгір'я має перехідний характер між теплішим низинним на півночі та холоднішим гірським на півдні. Середньорічна температура тут становить 7 °C, середня температура літа: + 18 °C, зими: від -3 до -5 °C. Сніговий покрив – 60–80 днів, товщина якого зростає з висотою і сягає 6-8 см. Вегетаційний період триває близько 210 днів. Середньорічна кількість опадів збільшується із заходу (700 мм) на схід (800 мм).

Для північного макросхилу Низьких Бескидів характерні нижчі температури та більша кількість опадів. Середні температури липня – від +16 °C у долинах до +15 °C на хребтах, у січні – -5 °C і -6 °C, відповідно. Середньорічна кількість опадів – близько 1 000 мм на

рік. Період вегетації – менше 200 днів. Сніговий покрив може бути до 150 днів і більше товщиною від 40 до 140 см. Відлиги трапляються рідше.

Південні схили та долини мають найтепліший клімат на Лемківщині. З півночі схили захищені від холодних повітряних мас гірськими хребтами Карпат, з півдня рельєф дає змогу безперешкодно проникати теплому повітрю з Панонської низовини. Середні температури липня – від 17 до 18 °С (у Свиднику, долина р. Ондави), у січні – до -4 °С. Середньорічна кількість опадів – близько 600–800 мм за рік. Найменше опадів випадає в басейнах річок Ториса і Топля. Період вегетації – 200–220 днів. Сніговий покрив нестабільний, від 50 до 70 днів. Часті відлиги.

Загалом простежуються відмінності між західною і східною частиною Лемківщини, зумовлена різницею висот і дією вологих теплих повітряних мас Атлантики. У середньому температурні показники на заході на 1 °С вищі, ніж на сході.

Для долин та міжгірських улоговин в осінньо-зимовий період типовим є явище інверсії, унаслідок чого температура тут стає нижчою, ніж на гірських хребтах, часті явища туманів, особливо в період з жовтня до лютого.

Найбільша кількість опадів випадає влітку, проте найбільше днів з опадами припадає на зимовий період (65–70 %), найменше – у період серпень–жовтень (35–45 %). Частими є орографічні опади, пов'язані з підніманням і охолодженням насиченого водяною парою повітря вгору гірськими схилами.

Найбільша кількість грозових днів припадає на травень–липень.

Гідрографія. Територія Лемківщини лежить на Головному Європейському вододілі. Ріки, що беруть початок на північному макросхилі Низького Бескиду, є притоками різного порядку Вісли і належать до басейну Балтійського моря. Річки південного макросхилу є притоками Тиси, яка впадає в Дунай і належить до басейну Чорного моря.

На заході Лемківщини вододіл зміщується на південь, зокрема річка Попрад (довжина – 169 км), яка бере початок у Високих Татрах на висоті близько 1 950 м н. р. м., перетинає практично всю Лемківщину з півдня на північ і впадає в Дунаєць. Цікавим є те, що спочатку ця річка тече з півночі на південь, потім – на схід та північний схід, а далі – на північ. Найбільшою притокою Попраду є річка Мушинка, яка бере початок на Тилицькому перевалі (688 м н. р. м.)

Найбільшою річкою Лемківщини є Сян, який бере початок поблизу Ужоцького перевалу на хребті Буковецька Полонина і впадає у Віслу. Загалом Сян є найдовшою карпатською притокою Вісли, його довжина – 444 км. Найбільшими притоками Сяну є Вислік (205 км), Солинка, Ослава, Гошівка, Сянічок. У гірській частині на р. Сян збудовані водосховища та ГЕС – Солінське (див. рис. 4) і Мичковське. У гірській частині річок трапляються невеликі загатні озера, зокрема у басейні р. Ослава – Душатинські (див. рис. 5). Більшість з них мають природно-заповідний режим.

Ще одна притока Вісли – Вислока (165 км), найбільшою притокою якої є річка Ропа.

Гірські річки, що беруть початок на південних схилах Низького Бескиду, течуть у меридіональному напрямі на південь і належать до басейну Тиси. Найбільшими серед них є Лаборець (129 км) із притоками Ціроха, Удава, Вишава, Видранка; Уж з притоками Убля, Уличка та Люта; Ондава (112 км) з притоками Готчанка, Ладомирка, Олька, Топля; Горанд (286 км) з притоками Свинка та Ториса. З метою запобігання повеням та паводкам на р. Ондава створено водосховище та споруджено ГЕС. Водосховища споруджені також на річках Ждиня, Віслок, Ропа, Ціроха, Торіс, Топля та Лаборець, найбільшими з яких є Велика Домаса та Старіна. Їх активно використовують для рекреації.

Рис. 4. Солінське водосховище (фото І. Койнової)
Fig. 4. Solina reservoir (photo made by I. Koinova)

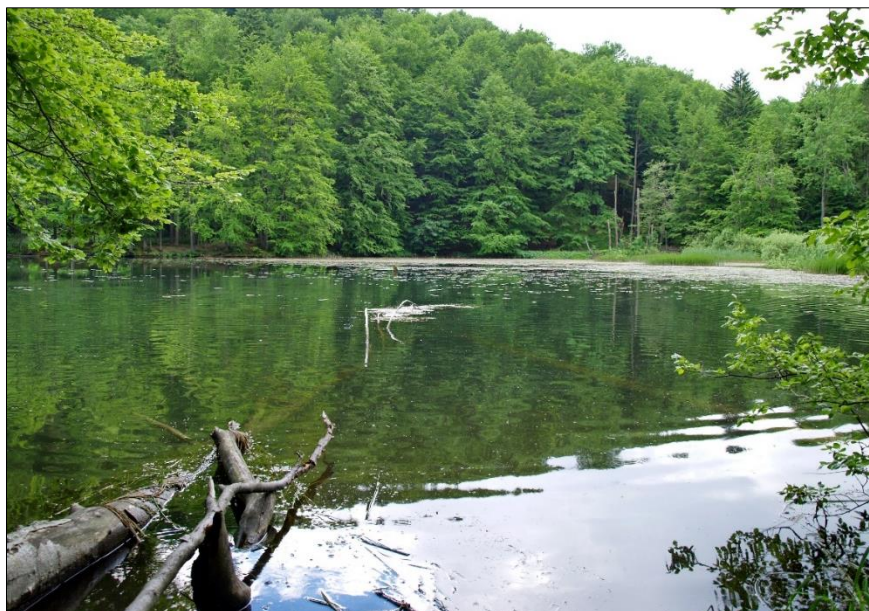

Рис. 5. Душатинські озера загатного типу у гірській частині басейну р. Ослава (фото І. Койнової)
Fig. 5. Dushatyn Lakes of barrage type in the mountain part of the Oslava river basin
(photo made by I. Koinova)

Для рік Лемківщини характерне змішане живлення з домінуванням снігового. Повінь весняна під час сніготанення. Межінь простежується в зимовий період та під час посушливого періоду влітку. Паводки можуть виникати в будь-яку пору року під час зливових дощів. Головно, річки мають незначну глибину і несплавні. Швидка течія характерна для гірських рік з великим падінням русла. Тут переважає глибинна ерозія з акумулюванням піщано-галечникових відкладів.

Ґрунти. На Лемківщині переважають бурі гірсько-лісові ґрунти, сформовані на флішових породах під буковими, смерековими та ялицевими лісами. Ґрунти малопотужні (до 75 см), часто кам'яністі, мають підвищену кислотність, бідні на кальцій, магній, фосфор, залізо. За механічним складом переважно легко- та середньосуглинкові, часто щебеністі [5].

Типовий профіль бурого гірсько-лісового ґрунту перекритий лісовою підстилкою (Н₀ 0–4 см). Під нею розміщений темно-буруватий, багатий на гумус горизонт (Н 4–20 см) з уламками каміння різного розміру. Наступний гумусово-ілювіальний горизонт (НІ 20–35 см) є світлішим і менш кам'яністим. Ще світліший є нижній горизонт (НР 35–60 см), він нагадує колір материнської породи і містить багато уламкового матеріалу. Менш потужні ґрунти різного ступеня змитості є на крутіших схилах. Більш потужні – на заліснених вододілах та вулканічних породах.

На субальпійських луках сформувалися гірсько-лучні ґрунти. Поверхневий горизонт утворився зі слабо розкладеного торфу (Т_d 0–4 см), містить темно-бурувату дернину, під якою залягає багатий на перегній, темно-сірий, зернистий гумусовий шар (Н 4–20 см), у якому багато каміння й органіки. Перехідний горизонт (НР 20–40 см) буруватий, крихкий, зернистий, містить більше уламкового матеріалу. Наступний горизонт (Р) ясно-бурого кольору, складається, головню зі звітреного флішу.

На вододілах і місцях поганого стоку зафіксовано процеси нагромадження торфу й органічного матеріалу.

Ґрунти нижніх річкових терас уздовж потоків більш родючі завдяки рахунок намивання. Заплавні лучні ґрунти практично не поширені, вони є лише вздовж річок Попрад, Торіс, Топля, Одра та Лаборець, а також у Горлицько-Сяноцькій улоговині. Для них характерна є наявність глеюватого або глейового горизонту.

Рослинний світ. Географічне положення Лемківщини зумовлює вертикальну поясність рослинного покриву, що відрізняється від інших гірських масивів Карпат.

Пояс широколистяних лісів, що піднімається до висоти 1 156 м н. р. м. представлений, головню, буковими лісами. Вище букових лісів розташований пояс полонинських субальпійських лук, що виникли під впливом тривалого пасовищного господарства. Це призвело до повного знищення рослинного поясу смерекових лісів і криволісся, якого нині нема, а також зниження верхньої межі бучин. Рослинність полонин представлена рослинними угрупованнями субальпійських лук і криволісся. Уздовж річкових долин ростуть вільха сіра (*Alnus incana*) і чорна (*Alnus glutinosa*), верба біла (*Salix alba*) [7].

Найпоширенішим типом рослинності є карпатська бучина (*Dentario glandulosae-Fagetum*) з домішкою явора (*Acer pseudoplatanus*) та ялиці (*Abies alba*), з різним трав'яним покривом, залежно від умов зволоження. У сухуватих едатопах на гірських хребтах поширені бучини з кострицею гірською (*Festucadrymeja*). На вологіших схилах є фрагменти буково-яворових лісів з лунарією оживаючою (*Lunaria rediviva*). У субальпійському поясі трапляються значні ділянки криволісся вільхи зеленої (*Alnus viridis*), на найвищих скелях – фрагментарно ценози з осокою скельною (*Carex rupestris*). На полонинах панівним є угруповання біловуса (*Nardetum carpaticum orientale*), щучника дернистого (*Deschampsia*

caespitosae), тонконога (*Poo-Deschampsietum*) та чорничників (*Vaccinietum pocoticum*). У вологіших місцях сформувалися трав'яні асоціації з домінуванням купальниці європейської (*Trollius europaeus var. transsilvanicum*) та волошки м'якої (*Centaurea mollis*). Біля джерел росте різнотрав'я зі щавлю альпійського (*Rumex alpinus*) та осота Вальдштейна (*Cirsium waldesteinii*) [1].

На Лемківщині виявлено близько 1 000 видів судинних рослин (Jasiewicz, 1965), понад 600 видів мохів і лишайників, багато водоростей і грибів. У Бещадах проходить західна межа ареалів 22 східнокарпатських видів, серед яких ендеміки – молочай карпатський (*Euphorbia carpatica*), перестріч скельний (*Melampyrum saxosum*), два види аконіту (*Aconitum lasiocarpum*, *A. Tauricum subsp. nanum*). На території Бещадського національного парку зберігся єдиний у Польщі локалітет первоцвіту довголистоного (*Primula longiflora*), який перебуває під загрозою зникнення.

Простежуються деякі відмінності рослинності в різних частинах Лемківщини. На найнижчих висотах Горлицько-Сяницької улоговини де-не-де залишились давні листяні ліси з дуба звичайного (*Quercus robur*), граба (*Carpinus betulus*), бука лісового (*Fagus sylvatica*), явора, липи (*Tilia cordata*), ясену (*Fraxinus excelsior*) та в'язу гірського (*Ulmus glabra*). У підліску цих лісів ростуть горобина (*Sorbus aucuparia*), черемха (*Prunus padus*), калина (*Viburnum opulus*), ліщина (*Corylus avellana*), крушина ламка (*Frangula alnus*) та малина (*Rubus idaeus*). Під ними – різні трави (осокові, папоротеві). На північних схилах на висоті 600–1000 м зростають букові та ялицеві ліси з домішками явора, ясена, в'язу та смереки (*Picea abies*). У підліску – ліщина, бузина (*Sambucus nigra*), шипшина (*Rosa agrestis*), горобина, жимолость (*Lonicera xylosteum*), малина, ожина (*Rubus caesius*).

На Дуклянському перевалі подекуди збереглися невеликі ділянки модринових лісів. Верхи Лемківського Бескиду вкриті буковими лісами. Тільки на Вонтківській Магурі (847 м) з'являється криволісся, представлене сосною гірською (*Pinus mugo*).

На Полонинському Бескиді – найвища лісистість. На низьких висотах ростуть вторинні ліси з вільхи та явора, які переходять у букові, рідше ялицеві ліси з домішками вільхи, сосни (*Pinus sylvestris*), явора, ясена, модрини європейської (*Larix decidua*), граба (*Carpinus betulus*) та осики (*Populus tremula*). Схили вищої висоти вкриті переважно буковими лісами з домішками явора. Верхня межа лісу (ВМЛ) – понад 1 150 м – представлена криволіссям з бука та смереки. На полонинах ростуть численні осокові, щавель (*Rumex confertus*), чорниця (*Vaccinium myrtillus*), брусниця (*Vaccinium vitis-idea*).

Західний Бескид мав найбільші рубки в минулому столітті. Нижній пояс до висоти 500 м представлений мішаними смереково-грабовими лісами. До 1 100 м – буково-смерекові ліси. Вище переважають смерекові ліси. ВМЛ представлена криволіссям сосни та ялівцю (*Juniperus communis*).

Для Спаської Мазури та Лєвоцьких гір типові передусім смереково-букові ліси з домішками ялиці, модрини і сосни. Південні схили Низького Бескиду разом з більшими висотами Ондавської Верховини (понад 500 м) вкриті бучинами. На нижчих висотах поряд з буком росте дуб.

Характерною рисою ведення господарства в минулому було вирубування букових та ялицевих лісів і насадження на їхньому місці смереки. Чисті смеречники в умовах низькогір'я є екологічно необґрунтованими, оскільки відбувається ураження кореневою губкою.

У долині р. Попрад є унікальні території (близько 20 га), де росте липа (*Tilia cordata*) з невеликими домішками смереки, граба чи модрини. Нині тут створено резерват природи.

Сучасною особливістю рослинного покриву Лемківщини є природне відновлення лісів, яке відбулося після виселення етнічного населення з цих територій під час операції “Вісла”. Тому значні території залишилися незаселеними, сільськогосподарські угіддя не обробляли, що привело до суцесійних процесів і відновлення деревостану.

Тваринний світ. На Лемківщині виявлено понад 200 видів хребетних тварин [1]. Для лемківських лісів типові такі дикі звірі: заєць європейський (*Lepus europaeus*), лисиця (*Vulpes vulpes*), білка звичайна (*Sciurus vulgaris*), куниця лісова (*Martes martes*), вовк (*Canis lupus*), олень благородний (*Cervus elaphus montanus*), козуля європейська (*Capreolus capreolus*), зрідка трапляються ведмідь бурий (*Ursus arctos*), рись (*Lynx lynx*), кіт лісовий (*Felis silvestris*) та ін. Інтродукований зубр (*Bison bonasus*). Тут проживає десять видів кажанів. На особливу увагу заслуговує велика популяція кажанів на південному макросхилі Низького Бескиду.

У лісах багатий світ птахів, переважають сойка (*Garrulus glandarius*), синиця велика (*Parus major*), яструб малий (*Accipiter nisus*), зозуля звичайна (*Cuculus canorus*), канюк звичайний (*Buteo buteo*), пугач (*Bubo bubo*), деркачі, голуби, дрозди, сови, дятли. Зростає популяція крука (*Corvus corax*). Трапляються такі види орнітофауни: довгохвоста карпатська неясить (*Strix uralensis*), змієїд (*Circus gallicus*), підорлик (*Aquila pomarina*).

Над потоками живуть куниця, лисиця, видра (*Lutra lutra*), борсук (*Meles meles*) і бобр річковий (*Castor fiber*), білий (*Ciconia alba*) та чорний лелеки (*Ciconia nigra*), чапля сіра (*Ardea cinerea*), трясогузка гірська (*Motacilla cinerea*), зимородок (*Alcedo atthis*) і водяний горобець (*Cinclus cinclus*). Серед плазунів та земноводних – мідянка (*Coronella austriaca*), вуж звичайний (*Natrix natrix*), ящірка живородяча (*Lacerta vivipara*), ящірка прудка (*Lacerta agilis*), веретільниця ламка (*Anguis fragilis*), гадюка звичайна (*Vipera berus*), кілька видів жаб (*Bufo*), саламандра плямиста (*Salamandra salamandra*), тритон карпатський (*Triturus montandoni*). На особливу охорону заслуговує ескулапів полоз (*Elaphe longissima*).

У річках водяться форель струмкова (*Salmo trutta morpha fario*), в'юн (*Misgurnus fossilis*), марена (*Barbus barbus*). Раніше сюди на нерест припливав лосось (*Salmo salar*).

Отже, територія Лемківщини є цікавою з фізико-географічного погляду, тут ростуть рідкісні рослини, є велике різноманіття тваринного світу, що відновлюються після припинення інтенсивного антропогенного впливу. Тому дослідження процесів природного відновлення закинутих низькогірних територій є актуальним та становить інтерес для науковців різних галузей різних країн. Цьому також сприяє функціонування кількох природозаповідних об'єктів, найбільший з яких – трилатеральний Міжнародний біосферний резерват “Східні Карпати”.

Найліпші перспективи розвитку Лемківщини – туристично-рекреаційна, наукова й освітня діяльність. Особливий інтерес очікують з боку нащадків депортованих у 40-х роках ХХ ст. лемків зі всього світу, які можуть скласти підстави для розвитку міжнародного туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Заповідні екосистеми Карпат / С. Стойко, Е. Гадач, Т. Шимон, С. Михалик. Львів: Світ, 1991. 248 с.
2. Заставний Ф. Д. Україна. Природа, населення економіка. Львів: Апріорі, 2011. 504 с.
3. Карта Лемківщини // Всеукраїнське товариство Лемківщина.
URL: <http://lemky.lviv.ua/?p=210>

4. Мапа міст і сіл Лемківщини // Офіційний сайт ГО Молода Лемківщина. URL: <http://molodlem.org.ua/mapa-mist-i-sil-lemkivschyny>
5. Природа Закарпатської області / за ред. К. І. Геренчука. Львів: Вища школа, 1981. 156 с.
6. Ровенчак І. Лемківщина. М 1 : 275 000. Львів, 2002.
7. Ужанський національний природний парк. Поліфункціональне значення / за ред. С. М. Стойка. Львів, 2007. 306 с.

REFERENCES

1. Stojko, S., Hadach, E., Simon, T., & Michalik, S. (1991). Protected ecosystems of Carpathians. Lviv: Svit, 248 pp. (in Ukrainian).
2. Zastavnyj, F. D. (2011). Ukraine. Nature, population, economy. Lviv: Apriori, 504 pp. (in Ukrainian).
3. *Map of Lemkivshchyna*. All-Ukrainian Society of Lemkivshchyna. Retrieved from <http://lemky.lviv.ua/?p=210> (in Ukrainian).
4. Official site of NGO Young Lemkivshchyna. *Map of cities and villages of Lemkivshchyna*. Retrieved from <http://molodlem.org.ua/mapa-mist-i-sil-lemkivschyny> (in Ukrainian).
5. Herenchuk, K. I. (Ed.) (1981). *Nature of Transcarpathian region*. Lviv, High School, 156 pp.
6. Rovenchak, I. (2002). *Lemkivshchyna. M 1 : 275 000*. Lviv (in Ukrainian).
7. Stoyka, S. M. (Ed.) (2007). *Uzhansky National Park. Multifunctional value*. Lviv, 306 pp. (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 08.09.2019

доопрацьована 22.10.2019

прийнята до друку 29.10.2019

PHYSICAL-GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF LEMKIVSHCHYNA

Ihor Rozhko, Iryna Koinova

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, UA – 79007 Lviv, Ukraine,
e-mail: igor_rozhko@ukr.net, koinova_i@ukr.net*

The article presents the physical-geographical characteristics of the Lemkos' ethnic territory, the farthest western ethnographic group of Ukrainians who have long inhabited the slopes of the Carpathians Eastern Beskids. Lemkivshchyna is located on both slopes of the Carpathian Beskids between the Borzhava and San rivers in the east and Poprad and Dunajec in the west, located in three countries. The total area is about 9 000 km². Lemkivshchyna occupies the largest area within the mountainous part of South-Eastern Poland (48 %), less in the mountainous part of north-eastern Slovakia (41 %), the least in the Transcarpathian region of Ukraine (11 %).

Most of the territory of Lemkivshchyna is located in the Carpathian lowlands of the Eastern Beskids. Only some peaks have a height of more than 1 000 m. The highest peak is Tarnitsa (1 346 m a.s.l.) on the Bukovo Berdo ridge.

Lemkivshchyna is located in the temperate climate zone of Europe, which is formed under the influence of the western transfer of the Atlantic air masses. In addition, the climatic characteristics are influenced by the terrain, altitude, exposure of the slopes, the direction of extension of the mountain valleys.

The territory of Lemkivshchyna lies on the Main European Watershed. The rivers that originate in the northern macro-slope of the Low Beskid are tributaries of the Vistula (the Baltic Sea basin). The rivers of the southern macro-slope are tributaries of the Tisza River, which flows into the Danube (the Black Sea basin). The largest river in the Lemky region is the San (444 km in length). Another tributary of the Vistula is the Vislok (165 km). The mountain rivers that originate on the southern slopes of the Low Beskid River flow in a meridional direction to the south and belong to the Tisza basin. The largest among them are Gorand (286 km), Poprad (169 km), Laborets (129 km), Ondava (112 km in length). The rivers of Lemkivshchyna are characterized by mixed food dominated by snow. Boundaries are observed in winter and during the dry season in summer. Floods can occur at any time of the year during heavy rainfall.

The mountain-forest soils of Lemkivshchyna are formed on flysch rocks under beech and fir forests. Soils of low power (up to 75 cm), often stony, characterized by high acidity, poor in calcium, magnesium, phosphorus, iron. Mountain-meadow soils were formed in the subalpine meadows. The processes of accumulation of peat and organic material are observed on the watersheds and sites of poor runoff. The geographical location of Lemkivshchyna causes the vertical extent of the vegetation cover, which differs from the other mountain ranges of the Carpathians. Belt of deciduous forests, rising to an altitude of 1 156 m. is mainly represented with beech forests. The belt of the Polonynian subalpine meadows that developed under the influence of a long pasture farm is above the beech forests.

About 1 000 species of vascular plants, more than 600 species of mosses and lichens, and many algae and fungi have been found in the Lemky region. A modern feature of the vegetation cover of Lemkivshchyna is the natural regeneration of forests, which occurred after the expulsion of the ethnic population from these territories. More than 200 species of vertebrates have been found in the Lemky region.

Key words: Lemkivshchyna, physical and geographical conditions, relief of the Eastern Beskids, hydrography, vegetation.